

De wandeling voert langs panden van Stadsherstel Midden-Nederland in de historische binnenstad van Amersfoort. De huidige stad was vroeger een heel nat gebied, met ontzettend veel overstromingen. Amersfoort dankt zijn naam en ontstaan dan ook aan het water. Amersfoort betekent voorde of doorwaadbare plaats in de Amer of Eem. De eerste schriftelijke vermelding van de naam Amersfoort dateert uit 1028. Daarvoor was er reeds een nederzetting van boerderijen op de uitlopers van de Amersfoortse Berg en op de zandruggen in het moerasgebied.

De plekken die in de 12^e eeuw werden bewoond staken als een soort zandkoppen boven de rest van het land uit. Bewoonsporen uit die tijd zijn voornamelijk gevonden op Hof (nr. 11 en 12), Havik, Langestraat en Krommestraat. Al snel werd het nodig het bewoonbare gebied te vergroten. Door middel van ophoging en afwatering werd een groter gebied leefbaar gemaakt. In de tweede helft van de 13^e eeuw werd de Hof opgehoogd, en sindsdien werd het plein waarschijnlijk al als marktplaats gebruikt. Elke vrijdag en zaterdag is hier ook nu nog de markt te vinden.

De stadsrechtenverlening in 1259 gaf een impuls aan de groei van de stad: grote waterwerken als de Westsingel, de Zuidsingel en 't Zand werden kort na 1259 gerealiseerd. Rond 1300 werd een stenen muur gebouwd aan de rooilijn van de Breestraat en Muurhuizen. De muur was door enkele poorten onderbroken: Zoals de Bloemendalsebinnenpoort en de Kamperbinnenpoort. De stad had naar schatting toen ongeveer 1000 inwoners. De 14^e eeuw was een bloeiperiode voor Amersfoort. Welvaart en groei zorgden ervoor dat het stadsbestuur besloot een tweede stadsmuur te bouwen, zodat het bewoonbare gebied groter werd. Deze muur werd in 1450 voltooid, en sindsdien was er voor lange tijd genoeg ruimte: tot aan het begin van de 20^e eeuw trad Amersfoort niet buiten deze middeleeuwse muur. Ook bij de tweede muur gaven twee poorten toegang tot de stad: Monnikendam en Koppelpoort. Na de bouw van de tweede muur verrezen op de eerste stadsmuur huizen. Hiervoor was de muur wel grotendeels afgebroken en van de resten werden de zogenaamde Muurhuizen gebouwd.

De ontwikkeling van Amersfoort kwam lange tijd stil te liggen, onder andere door de slechte bevaarbaarheid van de Eem kon de stad sinds de 16^e eeuw niet goed bereikt worden. De periode van de 16^e eeuw tot en met de 19^e eeuw kende Amersfoort een relatieve stilstand en werd de stad ook niet uitgebreid. Daar kwam in de 19^e eeuw verandering in. De bouw van kazernes en de aansluiting op het spoorwegennet in die eeuw zorgden weer voor welvaart. Er werden gebouwen bij geplaatst binnen de bestaande stadsmuren en de bestaande gevels werden vaak aangepast aan de laatste mode. In de 19^e eeuw werden de tweede stadsmuren afgebroken en de vrijgekomen grond werd getransformeerd tot een plantsoen door Zocher. Vanaf het begin van de 20^e eeuw werd ook buiten de oorspronkelijke grenzen gebouwd.

Zoals in veel steden ontstonden ook in Amersfoort plannen om de stad geheel toe te spitsen op het toenemende verkeer. In 1969 presenteerde de gemeente de nota 'Amersfoortse binnenstad, vorm en functie in een nieuwe tijd', wat inhield dat dwars door de binnenstad wegen zouden worden aangelegd. Dit zou de middeleeuwse structuur drastisch aantasten. Dankzij veel protesten van de bevolking was het plan uiteindelijk in 1973 van de baan. De radicale plannen zorgden voor het besef dat de Amersfoortse monumenten moesten worden behouden en vanuit dit ideaal is destijds Stadsherstel Amersfoort ontstaan, de voorloper van Stadsherstel Midden-Nederland.

Muurhuizen 104

Het spraakmakende gebouw, dat in eerste instantie diende als onderkomen voor de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (de voormalige Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek ROB) werd in 1976 ontworpen door de architect ir. Abel Cahen. Hij zocht in zijn ontwerp aansluiting bij de fijnmazige structuur van de binnenstad. Het eigenzinnige ontwerp is een duidelijke exponent van het 'structuralisme'.

Aanhangers van het structuralisme verzetten zich tegen de eenvormigheid van het Zakelijk Bouwen (jaren 50 en 60 van de vorige eeuw). Voor hen vormde de mens en zijn sociale contacten het vertrekpunt van denken. Om sociale interactie, intimiteit en levendigheid te bevorderen, streefde ook Cahen in zijn ontwerp naar een multifunctioneel ruimtegebruik met een uitnodigend karakter. Hierdoor ontstond een bouwwerk met verschillende vertrekken, verdeeld over zes torens, omzoomd door een

wirwar aan steegjes, pleinen, hoekjes en trappen. Kloppend hart is het centrale plein dat wordt overkapt door een imposante lichtkoepel.

De Stad van Cahen is zo ontworpen dat je vanaf de straat mensen aan het werk kunt zien en dat je al lopende door de (tijdens kantooruren) openbare steeg tussen de Muurhuizen en de Kerkstraat het centrale stadsplein kunt bewonderen. Hierdoor wordt verbondenheid gecreëerd tussen het leven binnen en buiten de muren van het gebouw.

Hof

In de 2^e helft van de 13^e eeuw werd de Hof opgehoogd, zodat het bewoonbaar werd, sindsdien werd het plein waarschijnlijk al als marktplaats gebruikt.

Hof 5

Dit pand is een van de laatste, vrijwel in tact gebleven woonhuizen aan de Hof. Het huis is gebouwd in de eerste helft van de 16^e eeuw. Uit oude acten blijkt dat in Hof 5 vroeger een herberg was gevestigd. In de 18^e eeuw zat hier een mandenmakerij. 1960-64 heeft er een grondige restauratie van het exterieur en het interieur plaats gevonden. De komende tijd worden de begane grond en de eerste verdieping verbouwd tot restaurant door architect Roel ten Bas. De gevel wordt gerestaureerd en van binnen zullen enkele doorbraken plaats vinden om voldoende ruimte te creëren. Op de kleine buitenplaats achter komt een glazen doosje. Deze nieuwe toevoeging zorgt voor extra ruimte aan de achterkant, maar laat tegelijkertijd het idee van de patio in tact.

Hof 39

Achter de 19^e eeuwse gevel van dit pand gaat een veel ouder huis schuil. Het pand bevat zelfs resten van het oudste stenen huis van Amersfoort. Hof 39 is in 2002 door de Amersfoortse Maatschappij tot Stadsherstel gerestaureerd. Sindsdien is er een hotel in het pand gevestigd, Logement De Gaaper. Deze naam verwijst naar de apotheek die hier jaren in gevestigd was.

Tijdens de restauratie in 2002 werden stenen muren uit de 13^e eeuw gevonden. Met deze ontdekking werd duidelijk dat Hof 39 resten van het oudste stenen huis in Amersfoort bevat. Uit onderzoek is gebleken dat het pand onderdeel was van Langestraat 76. In die tijd was het dus een relatief groot woonhuis met een lengte van 17 meter. Al in de 15^e eeuw werden de woningen gesplitst en zo omgevormd tot rug-aan-rugwoningen. De helft aan de zijde van de Langestraat is in 1901 grotendeels vervangen door nieuwbouw. De andere helft is bewaard gebleven: Hof 39.

Uit oude prenten blijkt dat het pand aan de Hof een trapgevel bevatte. Nadat er eeuwenlang niets aan het pand was gedaan vond in 1822 een grondige verbouwing plaats. In dat jaar werd het huis verhoogd tot drie verdiepingen en werd er een nieuwe voorgevel geplaatst. De nieuwe gevel van Hof 39 is opgetrokken in neoclassicistische stijl, wat in de 19^e eeuw zeer gebruikelijk was. Het pand heeft nu een gepleisterde voorgevel, een door pilasters omgeven etalage, cassettes boven de verdiepingsvensters en gietijzeren rozetten. Het betreft hier een van de belangrijkste overblijfselen van de bouwkunst uit het eerste kwart van de 19^e eeuw in Amersfoort, toen vaak werd teruggegrepen op stijlen uit eerdere eeuwen. Waarschijnlijk werd het pand direct na de verbouwing in gebruik genomen als apotheek.

In 1830 vestigde de apotheker C.B. Kok zich in het pand. De twee generaties na hem gingen eveneens te werk als apotheker en woonden in het pand Langestraat 76, dat inwendig verbonden was met Hof 39. In 1931-32 liet een erfgenaam Langestraat 76 verbouwen tot winkel en Hof 39 werd als woonhuis in gebruik genomen. In 1939 gingen de panden weer als apotheek functioneren, maar de mahoniehouten apotheekinrichting uit 1822 werd verwijderd en vervangen door een geheel nieuwe inrichting. Uiteindelijk kwam het pand in 2000 leeg te staan en heeft de Amersfoortse Maatschappij tot Stadsherstel, nu Stadsherstel Midden-Nederland, het pand opgekocht.

Bij de restauratie is de gevel van 1822 als uitgangspunt genomen. Als reclame-object had de apotheker C.B. Kok een houten hoofd van een Romeinse soldaat die gaapte tegen de onderpui bevestigd. Een reconstructie van deze 'gaper' is tijdens de restauratie in 2002 op de pui geplaatst.

Hof 17

Dit wit gepleisterde huisje is deels aan het zicht onttrokken door een klein pand dat later is toegevoegd. Het pand dateert uit de 17^e eeuw. De kleine roedeverdeling is later aangebracht en daardoor oogt het pand meer 18^e eeuws, aangezien in die tijd een kleine roedeverdeling gebruikelijk was. Het verhaal ging lange tijd dat hier ooit een 'putjesdrukkerij' gevestigd zat waar de gedichten van Joost van den Vondel werden gedrukt. Naar alle waarschijnlijkheid is dit verhaal op onjuistheden gebaseerd.

Hof 18

Dit pand staat half voor Hof 17 en daarom is het aannemelijk dat op de plek van dit huisje vroeger een steeg zat, die de Hof met de Krommestraat verbond. Het pand is in de 19^e eeuw gebouwd en is momenteel in gebruik als horecagelegenheid met een bovenwoning.

Hof 15-16

Dat zich vroeger op deze plek de stadspuit bevond is nu nog moeilijk voor te stellen. Lange tijd kwamen de bewoners van Amersfoort hier hun water halen. In de 19^e eeuw zijn op deze historische plek twee panden opgetrokken in de stijl van de neorenaissance. Zichtbare kenmerken van die stijl zijn onder andere de symmetrische opzet, het middenrisaliet (duidelijke ingangspartij), de getoogde vensters en de kroonlijst. Toen de bouw van het enorme pand in de 19^e eeuw was afgerond was het gevuld met winkels, een koffiehuis en woonruimte. Momenteel is er horeca in het pand gevestigd.

Hof 11-12

Beide panden zijn in de loop van de 19^e eeuw gebouwd op resten van gebouwen die ongeveer 300 jaar oud waren. Lange tijd was in deze panden een slagerij en slachterij gevestigd en dit is nog te zien aan de ossenkoppen aan de pui. Beide panden zijn in 1992 gerestaureerd, waarna de panden enige tijd in gebruik werden genomen als galerie en atelier. Momenteel is er horeca gevestigd in de panden.

Hof 10

Het is onduidelijk hoe oud dit pand precies is. In 1950 onderging het pand namelijk een ingrijpende restauratie door de Amersfoortse architect en aannemer Joh. H. Blom. Deze architect bracht een nieuwe vensterindeling aan waarmee het pand een 18^e eeuwse uitstraling kreeg. In de jaren '30 was een etalage toegevoegd, maar tijdens de restauratie in 1950 werd deze alweer vervangen door een monumentale ingangspartij met pilasters en een bovenlicht.

Hof 9

Dit hoekhuis werd ongeveer in het midden van de 17^e eeuw gebouwd als woning. Later was hierin een bakkerij ondergebracht. In 1954-55 werd het huis gerestaureerd naar een tekening die in 1950 door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg was vervaardigd. Het pand verkeerde in een dusdanig bouwvallige toestand dat de hoofdinspecteur van Bouwtoezicht, J. Kapteijn, opdracht gaf het pand te schoren. Dit houdt in dat het pand extra ondersteuning kreeg door middel van een schoor: een schuin geplaatste paal of balk. Het pand werd vervolgens ingrijpend gerestaureerd, waarbij de op de hoek gelegen 19^e eeuwse etalage werd verwijderd. Het pand kreeg vervolgens een monumentale ingang aan de Hof. Dit pand is de afgelopen jaren steeds in gebruik als horecagelegenheid.

Havik 37

Lange tijd was het onduidelijk hoe oud dit pand precies was. Pas tijdens de restauratie enkele jaren geleden bleek dat achter de 19^e eeuwse gevel middeleeuwse onderdelen schuil gingen. Ook werd toen een 18^e eeuwse rococostijlkamer met een geornamenteerde stookplaats in het pand ontdekt. Uit de restauratie bleek dat het pand dateert uit 1530 en het was oorspronkelijk gebouwd als woonhuis. Sinds 1530 is het huis meerdere malen ingrijpend verbouwd en zijn er elementen toegevoegd, zoals de schijngevel die rond 1900 is geplaatst. Een schijngevel werd vroeger regelmatig toegevoegd om een pand groter te doen lijken dan het in werkelijkheid is.

Havik 37 was volledig verwaarloosd toen Stadsherstel het kocht. Havik 37 is een mooi voorbeeld van de voorliefde van Stadsherstel om volstrekt verwaarloosde panden te kopen, ze te restaureren en een nieuwe functie geven. Op de begane grond is nu een kunsttieleen gevestigd terwijl op de verdiepingen appartementen zijn gerealiseerd. Door de begane grond publiek toegankelijk te maken is de 18^e eeuwse stijlkamer tijdens de openingstijden te bezichtigen.

Havik 26

In dit monumentale woonhuis woonde in 1760 de tabaksplanter Andries Verberne. In 1924 werd het huis verbouwd tot kruidenierswinkel, waardoor een grote etalageruit werd toegevoegd. Toen het pand aan het eind van de jaren vijftig leeg stond, liet het hoofd monumentenzorg, architect G. van der Mark, de kans niet voorbij gaan en maakte onmiddellijk een plan voor een ingrijpende restauratie. Voor de brede voordeur met bovenlicht ontwierp hij een hardstenen stoep met stoeppalen, die door kettingen

met elkaar verbonden zijn. Havik 26 is het sterfhuis van de bekende apotheker Pieter Hondius die stamde uit een geslacht van apothekers. Hun winkel bevond zich aan de Langestraat 99.

Havik 16

Aan het Havik staat het smalste huisje van de Amersfoortse binnenstad: Havik 16. Dit gepleisterde woonhuis is rond 1800 gebouwd en is eenvoudig van opzet. Vanwege de grotendeels oorspronkelijke staat waarin het pand verkeerd heeft het de status van rijksmonument.

Havik 1-3

In 1961 werd dit pand door restauratiearchitect G. van der Mark tamelijk ingrijpend gerestaureerd. De huisnummers 1 en 3 werden tot één woonhuis samengevoegd. Hierbij werd de gebroken kap verhoogd en werd de in het midden gelegen toegangsdeur verwijderd. Ook de raamindeling werd gerectificeerd. Het woonhuis bezit een thans gepleisterde gevel met aan de zijkant een hoge, markante topgevel. Dit witte huisje was vroeger een café. Het was gebruikelijk, dat de koorzangers uit de Elleboogkerk tijdens de preek hier even een glas bier kwamen drinken. Daarom stond het café in de volksmond bekend als 'het Kleine Kerkje'. In 1986 werden de huizen gerenoveerd door het Utrechtse architectenbureau Op ten Noort-Blijdenstein.

Havik 5

Verscholen achter nummer 1 en 3 ligt dit kleine pandje verscholen. Het pand ligt een stuk terug vanaf de rooilijn en heeft daarom als enige huis een voortuin. Zoals de ligging al doet vermoeden is dit pandje aanzienlijk later geplaatst dan nummer 1 en 3. Aan de voorzijde is het pand wit gepleisterd, de achterzijde is ongepleisterd en toont de kale baksteen. Het pand heeft geen monumentale status.

Havik 7

In 1925 gebouwd als 'vleeschhouwerij'. Ontworpen door de Amersfoortse architect B.W. Plooy, op de plaats van een ouder huis. Ontworpen als een winkel-woonhuis in de stijl van de Amsterdamse School. Vooral het door de daklijst heenzakkende dakschild, de brede dakkapel met roedenverdeling en de schoorsteen zijn daarvoor kenmerkend. De onderpui en de bovenbouw zijn goed in de originele staat bewaard gebleven.

Grote Spui 9-11

De twee panden vinden hun oorsprong in de middeleeuwen. In de 18e eeuw waren deze panden in het bezit van Outger Cramer, een grutter die eigenaar was van een grutterij met de naam de Meelsack of ook wel de Gekroonde Meelsack. Later bestond dit complex eigenlijk uit drie panden: twee van middeleeuwse oorsprong en een later aangebouwd smal achterhuis. Het achterhuis functioneerde als woning, terwijl de andere panden ondermeer gebruikt werden als winkel, lakenweverij en opslagruimte. In 1976 was de bouwkundige staat zo slecht dat gekozen werd voor een (casco) restauratie onder leiding van architect N. van der Stelt. In het interieur werden hierbij de oorspronkelijke onderdelen, zoals de 'vingersleutelstukken' zorgvuldig bewaard. In 1978 werden de huizen in gebruik genomen door de Nederlandse Beiaardschool.

Grote Spui 13

Pakhuis, rond 1900 gebouwd. Typisch eclectisch gebouw: parabool vorm en baksteen decoratie (Amsterdamse school), dwarse banden (neorenaissance), trapgeveltje. Symmetrische indeling met 3 bouwlagen. Hijsbalk doet nog denken aan functie van pakhuis.

Koppelpoort

Deze Water-Landpoort dateert uit de 15e eeuw, misschien iets eerder. Het precieze jaartal is niet te achterhalen, maar hij werd gebouwd toen de 2^e stadsmuur (1450) werd aangelegd. De combinatie van een water- en landpoort maakt het een bijzonder geheel. Twee kleine achtkantige torens, ter halverhoogte uitgekraagd, flankeren de landpoort, terwijl de waterpoort met natuurstenen onderbouw zich terzijde over het Spui uitstrekt, door een tentdak gedekt, aan de overzijde van het Spui door een derde torentje geflankeerd. Aan de binnenzijde is over de gehele lengte een weergang aanwezig.

Voor de restauratie in het begin van 1997 werd de voet van de waterpoort drooggelegd. Dit bood archeologen een unieke kans om het ondergrondse deel van dit 15^e eeuwse bouwwerk te onderzoeken.

Het archeologisch onderzoek werd niet heel uitgebreid: de restauratie omvatte geen bodem-verstorende werkzaamheden en de locatie bemoeilijkte het inzetten van groot graafmateriaal. Oudste vondst was uit de 17^e eeuw: aardewerkfragmenten. Ook naalden, speelgoed etc. Het onderzoek leidde niet tot een precieze datering van de poort. In poort een klein kijkgat gemaakt, maar daaruit kon ook niet veel worden opgemaakt, behalve dat er een eikenhouten vloer onder de grenenvloer zat.

Kleine Spui 22-30

Dit blokje huizen is in 1947 ontworpen door Stadsarchitect D. Zuiderhoek. De architect probeerde de huisjes enerzijds een moderne en frisse uitstraling te geven en anderzijds goed aan te laten sluiten bij de architectuur van de Koppelpoort.

Door de ligging direct naast de Koppelpoort sluiten de traditionele vormen van dit complex goed op de omgeving aan, zoals blijkt uit de ten opzichte van elkaar verspringende bouwmassa's, de zadeldaken met schoorstenen en de deuroplijstingen met monumentaal vormgegeven bovenlichten. Door de positie van de kopwoning aan het plantsoen lijkt de Koppelpoort nog deel uit te maken van de stadsmuur. Hiermee werd ook een goede aansluiting met de historisch kwetsbare omgeving bereikt. Burgemeester Molendijk was enthousiast over het resultaat: 'De nieuwe huizen nabij de Waterpoort, goed aansluitend bij het bouwwerk: toch modern en fris.'